

Tefâsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl-Dirâse ve Takvîm
Tâhâ Muhammed Fâris, Dâru'l-feth, Amman 2011, 1034 s.

Ayşe Uzun*

Tâhâ Muhammed Fâris tarafından Sudan Ümmü Derman üniversitesinde Nurettin Itr danışmanlığında doktora tezi olarak hazırlanan *Tefâsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl-Dirâse ve Takvîm* adlı eser, nüzul tertibine göre telif edilen tefsirleri incelemektedir.

Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesi ve kronolojik tefsir üzerine yapılan çalışmaların geçmişi 19. yüzyıldan öncesine gitmemektedir. Mekkî-Medenî tasnifleri gibi zamansal içeriği yüzeysel bir şekilde yansıtan rivayetleri bir kenara bırakacak olursak, Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesi konusunda ilk sistematik çalışmaların Batı'da başladığını görürüz. Gustav Weil (ö. 1889), Theodor Nöldeke (ö. 1930), J. Meadows Rodwell (ö. 1900), Régis Blachere (ö. 1973), J. William Muir (ö. 1905), Hartwig Hirschfeld (ö. 1934), Richard Bell (ö. 1952) ve W. Montgomery Watt (ö. 2006) bu sahada eser vermişlerdir. Muhammed Fâris'in tezi batılı araştırmacıların eserlerine -giriş kısmı hariç¹-yoğun bir biçimde atıfta bulunmamaktadır. Batı mahreçli çalışmalara değer atfetmemesi, bilinçli bir göz ardı etme olabileceği gibi tezin çerçevesinin Kur'an kronolojisi adına yazılan her kitabı içermeyip sadece kronolojik tefsirle sınırlandırılmasından da kaynaklanması mümkündür. Tez boyunca serdedilen fikirler, ilk ihtimalin kuvvetini güçlendirmektedir.

Tefâsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl -Dirâse ve Takvîm dört müellifin eserini incelemektedir.

1. M. İzzet Derveze (ö.1961), *et-Tefâsîru'l-Hadîs*
2. Abdulkadir Molla Huveyş Ali Gazi el-Fûratî ed-Deyrezûrî(ö.1978), *el-Beyânu'l-Me'âni*
3. Es'ad Ahmed Ali, *el-Müretteb: Menhecli'l-Yesr et-Terbevi*
4. Abdurrahmân Habanneke el-Meydanî (ö. 2004), *Meâricu Tefekkür ve Dekaikü Tedebbür*

Kronolojik tefsir başlığında dört müfessirle yetinip Muhammed Âbid el-Câbirî'nin (2010) adını anmaması tezin hazırlandığı sırada henüz *Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm*'in neşredilmemiş olmasıyla alakalı olması muhtemeldir. Tez onay sayfasında yer alan tarih, tezin 21.08.2007'de savunulduğunu göstermektedir.² Câbirî'nin tefsiri ise bir yıl sonra yayınlanmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 12.10.2015, Kabul Tarihi: 28.10.2015

* Araştırma Görevlisi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami Bilimler Fakültesi, uznays@gmail.com

¹Müsteşriklere göre Kur'an surelerinin tertibi başlığının altında W. Muir, G. Weil, T. Nöldeke, R. Blachere, Goldziher, C. Brockelmann ve J. Perek in isimleri Subhi Salih'in *Mebâhis fi Ulûmu'l-Kur'an* adlı eseri dipnot verilerek zikredilmektedir. Bkz. Tâhâ Muhammed Fâris, *Tefâsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl-Dirâse ve Takvîm*, Dâru'l-Feth, Amman, 2011, s. 26-33.

²Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 5.

Nüzul sırasına göre Kur'an tefsiri meselesi, "1950'li yıllarda Yusuf Raşid'in kronolojik tefsiri metheden ve öneren *Rattibû'l-Kur'ân Kemâ Enzelahullâh* tezi ile gündeme gelmiştir. Fakat başta M. Hasaneyn Mahlûf ve M. Abdullah Draz olmak üzere Mısır akademisyeni bu öneriyi eleştirel yaklaşmıştır. Yusuf Raşid'e göre mevcut yöntem şeriyyatın tedrici yöntemine muhalif olması ve okurun kafasını karıştırmaması bakımından uygun değildir. Müellif, nüzul tertibi fikrinin kökenlerini sorguladığı giriş bölümünde geçmişten günümüze bu tezin temsilcilerini üç grupta sıralamaktadır. Râfizîler arasında yaygın olan Hz. Ali'nin kronolojik mushafı olduğu yönündeki iddia ilk temsilcilere nispet edilmektedir. Çağdaş Şii ulema nezdinde bu iddia revaç bulmuş ve Muhammed Bâkır (ö. 1980) tezini *Tertîbu Suveri'l-Kur'ân Hasebe't-Tebliği'l-İlahî* başlığıyla sunmuştur. Bâkır'ın tezinde dillendirilen "nüzul tertibinin Müslüman fırkalar arasındaki anlaşmazlıkları çözeceği" iddiasını yazar garabet olarak görmektedir.³ İkinci olarak da 19. yüzyılın yarısında Avrupa'da Kur'an'ı tarihlendirmeye yönelik girişimler, bu fikrin yayılmasında teşvik edici olmuştur. Ayrıca muasır Müslüman araştırmacıların Kur'an surelerinin tertibinin tevkîfi/ ilahi belirleme ile olmayıp sahâbenin içtihadına dayalı olduğu yönündeki görüşü, kronolojik tefsir çalışmalarını hızlandırmıştır.

Fâris "*Ne akıl ne nakil sure tertibini değiştirmeye yönelik çağrılarını uygun görür*" diyerek kronolojik tefsir çalışmalarına menfî bir tutumla yaklaştığını eserin giriş kısmında açıklamakta mahzur görmemektedir. Tâhâ Muhammed Fâris'e göre, Müslümanların icmâını delmeye yönelik bu tür girişimler surda ufak bir delik açmak gibi görülse de son perdede oyun, Allah'ın korumayı vaad ettiği Kur'an'ın korunmasına dair şüphelere gebedir.⁴

İçerik Değerlendirmesi

Fâris'in bu eseri, müfessirlerin sihir, ahiret ve kıyamet günü sahneleri ile görüşlerini değerlendirilmesi nedeniyle kitabın isminin, *kronolojik tefsirlerin değerlendirilmesi yerine konulu tefsir açısından değerlendirme* şeklinde adlandırılmasını gerektirebilir. Eğer adı geçen tefsirlerin bu konuları ele almalarında kronolojik yöntemin hangi yönden katkısının olduğu tartışmaya açılrsa "hasebe tertibi'n-nüzul" ifadesi yerini bulurdu.

Tefâsîru'l-Kur'âni'l-Kerim HasebeTertibi'n-Nüzûl -Dirâse ve Takvîm, iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Kur'an'ın nüzulu ve toplanması üst başlığı ile şu konuları içermektedir:

a) Kur'an'ın nüzulüyle alakalı meseleler: Kur'an'ın levh-i mahfuzdan inişiyile ilgili teoriler ve bunların değerlendirilmesi, Kur'an'ın münecemen inişinin hikmetleri, peygamber ve dört halife döneminde Kur'an'ın yazımı ve toplanması çabalarının değerlendirilmesi, nüzul teorileri ile kronolojik tefsir arasındaki ilişkiye dair müfessirlerin görüşleri

b) Nüzul tertibi ile ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi: İbn Abbas'tan gelen İbn Dureys rivayeti, Cabir b. Zeyd'den gelen Ebu Bekir b. Ebyaz rivayeti, Huseyn b. Vâkid'dan gelen Neysâbûrî rivayeti, İkrime ve Hasan'dan gelen Beyhakî rivayeti,

³Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 23-26

⁴Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 33-38.

Beyhakî'nin İbn Abbas'tan gelen ikinci rivayeti vb. Ayrıca bu rivayetlerin isnat- metin değerlendirmesi ve rivayet ve dirayet bakımından değerlendirilmesi.

Kur'an ayetlerinin ve surelerinin tertibi konusunda ulemanın görüşleri: Ayet ve sure sıralamalarının ilahi, sahabe icihadına bağlı olduğu ve büyük bir kısmının tevkifi olup az bir kısmının icihada bağlı olduğunu iddia edenler ve bu iddiaların delilleri. Kronolojik tefsir müelliflerinin nüzul tertibine yaklaşımları.

c) Mekkî-Medenî tanımı, kronolojik tefsir yazarlarının Mekkî-Medenî konusuna yaklaşımları.

d) Esbab-ı nüzul tanımı ve kronolojik tefsir yazarlarının Mekkî-Medenî konusuna yaklaşımları

e)Nasih-mensuh meselesinde müfessirlerin yaklaşımları.

Eserin ikinci bölümünde ise Kronolojik tefsirin ortaya çıkışı ve bu metot üzere yazılan eserler üst başlığında şu konular ele alınmaktadır:

a)Nüzul tertibine dayanarak telif edilen eserler: Seyyid Kutub, *Meşâhidü'l-kıyâme fi'l-Kur'ân*, Aişe Abdurrahman, *et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l Kerîm*, İ. Derveze, Abdulkadir Molla Huveş, Es'ad Ali, Abdurrahman Habenneke.

Kronolojik tefsir yazma fikrinin etkilediği Kur'an ilimleri konusu: İlmü'l-Münasebet ve ilmu Nizami'l-Kur'an. Bu konuların nüzul tertibiyle ilgisi ve müfessirlerin bu ilimlere karşı tutumu.

b) Nüzul tertibine dayanarak yazılan dört tefsir, bu tefsirlerin başvuru kaynakları⁵, yöntemleri, belirli konulardaki görüşleri⁶ ve müelliflerinin detaylı biyografileri.⁷ Yazar bazılarının kaynaklarını detaylı bir biçimde hangi açıdan yararlandığını belirterek ele almıştır. Müfessirlerin belirli konulardaki görüşlerinin değerlendirildiği başlıklarda yer alan konular müfessirlere göre şekillenmektedir. Standart bir form bütün müfessirlere uygulanmamakta bilakis her müfessirin eserinde yer alan konular eşliğinde içerik tahlilleri yapılmaktadır. Mesela Molla Huveş'in tefsirinde işarî yaklaşımlar değerlendirilirken Es'ad Ali tefsirinin incelenmesinde bunlar ele alınmamaktadır.

⁵Bkz. Tâhâ Muhammed Fâris, *age*,s. 468.

⁶İzzet Derveze'nin akaid konusundaki görüşleri diyerek bu meyanda esma ve sıfat, ruyetullah, melekler, arş cin, kaza-kader, kıyamet günü ve sihir konusundaki fikirlerini ele almıştır. Kur'an ilimleri konusundaki görüşleri başlığında Kıraatler, Kur'an'ın resmi-yazımı, ilmi tefsir, Kur'an kıssaları ve israiliyat konuları yer almaktadır. Fıkıh konusundaki görüşleri başlığında ise kişinin öldükten sonra amelinden faydalanması, hile-i şer'iyye, kadının örtüsü, hayz ve gusul, abdestli olmayan kişinin mushafa dokunması, kiblenin tayini, safa-merve arasında sa'y lanetlenmiş kişiye lanet etmenin hükmü ve kısas gibi konular mevcuttur. Bkz.Tâhâ Muhammed Fâris, *age*,s. 513-629.

⁷ Müellifin biyografisi anlatılırken "ahlâkuhu ve seceyâhu" şeklinde klasik doğu tabakât geleneğinin izlerini yansıtan uslubu tezde görmek mümkündür. Bunu geçmişe bağlılıkla izah etmek aklen mümkün olmasa gerek, belki dönemin metodolojisine Fransız kalma olarak görülebilir. Biyografilerin detaylı verilmesi konusunda ise Molla Huveş'ten şu nakli paylaşmanın meramı ifade noktasında yeterli olacağını düşünüyoruz: "Haram aylardan Receb ayının yevmü'l-Erbia gününde sabahleyin bu eseri yazmaya başladım...Taha 14. ayet 've akimi's-salate li zikri' ayetinin tefsirini yapmaya sıra geldiğinde o gün öğlen namazını -tefsirle yoğun bir şekilde ilgilenmekten dolayı- unutup kaçırdım." Bkz. s. 645. Tefsirin analizi yapılmaması gereken bir vasatta müellife ayrılacak kesitin bu kadar ayrıntı bilgilerle dolu olması tuhaftır. Yine sözü uzatma bağlamında verilecek örneklerden birisi için (ayetin yorumunda bir anlam ifade etmeyen lugavi, belagi ve nahvi açıklamaların uzatılması) Bkz. Tâhâ Muhammed Fâris, *age*,s. 705

Yazarın konuya dair görüşlerini aktardıktan sonra *fenqâle* metodunu andırır bir biçimde “*eqûlu*” diyerek bold harflerle konuya girmesi ve itirazını dile getirmesi kadim kitapların diliyle fazlaca ünsiyet kurduğunun göstergesi olabilir.⁸ Üslupla ilgili söylenmesi gereken bir şey de sûfî jargonu anımsatan örneklerin bulunduğuudur.⁹

Dört kronolojik tefsir hakkında yapılan çalışmaları değerlendirmesi ve dört eser arasında mukayeseler yapması,¹⁰ eserin alana katkısı olarak görülmelidir. Kimi zaman müfessirleri eleştirirken keskin bir dile büründüğünü görmekteyiz. Sure tertibi konusunda “cumhurun kanaatinin icthâdî” olduğunu söyleyen bazı muasır araştırmacıları hataya düşmekle suçlaması,¹¹ Derveze’nin Kur’an surelerinin sıralanışında uzunluk kısalık gibi ölçülerin esas alındığı söylemini müsteşrik iddialarıyla aynı safta görmesi¹² vb.

Kronolojik tefsirin gayesi olarak gösterilen “şeriatin iniş aşamalarını bilmek ve öncelenen konular hakkında bilgilenmek” şeklindeki maksada yazar eleştiri getiriyor. Nüzul tarihlendirmesinde kesinliğe erişilmeyeceğinden hareketle böyle bir söylem geliştiriyor. Yine “*hasebe tertibi’n-nüzul*” yönteminin Müslümanların nesilden nesile aktardığı sahabenin icması ile ve Allah’ın kitabına uygun gördüğü muamele ile uyuşmayacağını söyleyerek duygusal eleştirilerde bulunuyor. Ayrıca nüzul tarihi eksenli tefsir yapanlara *tenâsübü’s-süver* ve *nazmü’l-Kur’an* konularını görmezden geldikleri için oldukça tepkili yaklaşıyor.¹³

Rivayetler bağlamında oldukça yoğun değerlendirmelerde bulunmaktadır. Mesela Esad Ahmed Ali sahih rivayetleri zayıf sigasıyla nakletmesi¹⁴ ve Molla Huveysş sahih hadisleri eleştirip zayıf hadislerden istifade etmesi sebebiyle tenkit malzemesi olmaktan kurtulamamışlardır.

Kronolojik yöntemin belkemiğini oluşturan rivayetler konusunda müelliflerin “*şayet sahihse*” biçimindeki ihtimalli söylemini de haklı bir biçimde eleştirerek, bu rivayetlerin sahih olup olmadığının tesbitinin senet ve metin tenkiti ile yapılması gerektiğini söylemektedir.¹⁵ Habenneke’nin *nüzul tertibinin kati olduğu ama Mushaf tertibinin icthâdî olduğu* şeklindeki söylemini delilsiz olması hasebiyle şaşkınlıkla karşılanmaktadır.¹⁶ Fakat eleştiri noktasında daima tutarlı kaldığını söylemek kolay değildir. Mesela Molla Huveysş’in mevcut Mushaf sıralamasının tevkiî olduğunu ve bunun hikmetini Allah’dan başka kimsenin bilemeyeceği şeklindeki beyanını naklederken hiçbir eleştiri getirmez.¹⁷

⁸ Bkz. Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 329

⁹ Şeyh İbn Arabî den sonra *kaddesallahu sırrahu* ifadesini kullanmıştır. Bkz. Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 642.

¹⁰ Huveysş’in kendi eserine yönelik aşılmayacak olduğu yönündeki övgülerin, Derveze’nin eserine muttali olmamaktan kaynaklandığı yorumu için Bkz. Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 16.

¹¹ Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 183.

¹² Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 205-206.

¹³ Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 200-201.

¹⁴ Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 338.

¹⁵ Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 507.

¹⁶ Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 247.

¹⁷ Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 228-229.

Eleştiri oklarına en fazla muhatap olan Habenneke'yi¹⁸ tertiple çelişen nüzul sebebi rivayetlerini uzlaştırmak için çaba sarfetmemesi nedeniyle en azından kendi yöntemi içerisinde tutarlı bulması¹⁹adaleti gözettiğinin göstergesi sayılabilir.Yine yazarın sıkça eleştirilerine maruz kalan ikinci isim ise Derveze'dir. Derveze'nin hile-i şer'iyye adı altında ayetlerin ulema tarafından delil olarak kullanılmasını eleştirmesi karşısında ulemayı aklamaya çabalar.²⁰Derveze'nin *İsa'nın nüzulu* meselesinde ortalama aklın konuyla ilgili rivayeti anlayamayacağı yönündeki açıklamasına, sapkın itikatların ve septiklerin bunu kavramakta zorlanacağı şeklinde²¹ mukabelede bulunması, tanıtımını yaptığımız kitabın demagoji edebiyatına kaydığını göstermektedir.

Biçim Değerlendirmesi

Tâhâ Muhammed Fâris'in kitabını, biçim bakımından değerlendirecek olursak teknik eleştirilerin içerik eleştirilerinden aşağı kalmadığını görürüz. Öncelikle eser hacim itibariyle sayfa 'enflasyonu'na maruz kalmıştır.1034 sayfalık bir eserin iki cilt halinde yayınlanması okuma kolaylığı sağlayabilirdi. Yahut eserin temel tezi ile uzaktan alakalı bilgilerin bu eserde tekrar yer verilmemesi de aynı kolaylığı sağlayabilirdi. Spesifik konularda akademik titizlikle meseleleri münakaşaya açan lisansüstü tezlerinin muhatap kitlesi sınırlı sayıdadır. Bu okurların zaten bildikleri temel mevzuları tekrar etmek gereksizdir.²² Yapılması gereken ise seviyeyi düşürmek değil bilakis çıtayı yükseltmektir. *Tefâsîru'l-Kur'ani'l-Kerim Hasebe Tertibi'n-Nüzûl* adlı eserin bu açıdan sınıfta kaldığını söylemek, tanıtım yazılarının mücameleden ibaret olmayıp eksik noktalara da dikkat çekmeyi gerektirmesindedir.

Doktora tezinin, kitap formatına göre dizayn edilmeden ivedilikle yayınlandığını gösteren işaretlere muhteva ve başlıklandırma açısından sıkça rastlandığı gibi takdim kısmında tez jüri onay kağıdının imzalı nüshasının kitabın girişine iliştirilmesi de bu işaretleri pekiştirmektedir.

Eksik taraflarına rağmen eser, nüzul sırasına göre tefsir çalışmaları için şimdiden bir başvuru kaynağı olma niteliğini haiz sayılabilir. Şayet yeni baskılarda eleştirdiğimiz hususlar giderilirse, onun daha faydalı, kullanımını daha kolay olacağında şüphe yoktur.

¹⁸Örnek için Bkz. Tâhâ Muhammed Fâris, *age*,s. 333-334.

¹⁹Tâhâ Muhammed Fâris, *age*,s. 345.

²⁰Tâhâ Muhammed Fâris, *age*,s. 609.

²¹Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 546-547.

²² Mesela Kuran surelerinin tertibinin tevkîfi olduğunu iddia edenleri, sahabe'nin ichtihadı olduğunu düşünenleri ve bu ikisinin arasındaki uzlaştırmacı görüşü naklederken mâlûmu ilâm etmektedir. Nakiller büyük oranda İtkan-Burhan ve Menahil'den yapılmıştır. Bu eserlerin konuya yaklaşımının özetini sunmaktan öteye gittiğini söyleyemeyiz. Bkz. Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 183. Yine aynı şekilde nüzul teorisi ile görüşleri detaylarıyla anlatması. Bkz.Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 44-50. Sebebi nüzul konusunda da yoğun bir şekilde Zerkani ve Suyuti aktarımları göze çarpıyor. Bkz.Tâhâ Muhammed Fâris, *age*, s. 313.